

Niemieckie prawo gospodarcze i socjalne wprowadzone w Generalnym Gubernatorstwie w latach 1939–1940¹

Roman Gieroń

WYDZIAŁ HISTORII
I DZIEDZICTWA KULTUROWEGO
UNIwersytet Papiński
JANA PAWŁA II W KRAKOWIE

ABSTRACT

German economic and social law introduced in the General Government in 1939–1940

This article concentrates on economic and social law introduced in the General Government (GG) in 1939–1940. This problem still has not been thoroughly described in Polish historiography. This is why the paper's aim is to analyse German regulations. In the discussed period, Germany treated GG as the subject of negotiations with the Western Allies. At the same time, they introduced regulations contrary to international law. The article suggests that German regulations were concentrated on exploitation, support for the German war economy and systematic limitation of the rights of the occupied population.

KEYWORDS: General Government, German occupation, World War II, legal regulations

SŁOWA KLUCZOWE: Generalne Gubernatorstwo, okupacja niemiecka, II wojna światowa, regulacje prawne

Problematyka okupacji niemieckiej w Polsce doczekała się wielu opracowań monograficznych i syntetycznych. Większość najważniejszych z nich powstała w latach 70. i 80. Prace historyczne dotyczące Generalnego Gubernatorstwa koncentrowały się na niemieckiej polityce eksterminacyjnej, terrorze okupacyjnym, oporze wobec okupanta i martyrologii narodu polskiego². Na potrzebę dalszych badań i ich kierunek wskazuje pokolenie młodych badaczy³. Problematyka niemieckiego ustawodawstwa była poruszana marginalnie, w pewnym zakresie uwzględniały ją fundamentalne opracowania omawiające politykę gospodarczą Niemiec w okupowanej Polsce⁴. W ostatnich latach pojawiły się prace, które poświęcono kwestii systemu legislacyjnego i hierarchii aktów prawnych w GG autorstwa Andrzeja Wrzyszcza⁵. Autor ten wskazywał na konieczność przeprowadzenia dalszych badań dotyczących ustawodawstwa niemieckiego w Generalnym Gubernatorstwie⁶.

Celem artykułu jest scharakteryzowanie rozporządzeń w zakresie prawa gospodarczego i socjalnego, które w najistotniejszy sposób wpłynęły na warunki życia ludności polskiej na obszarze GG w latach 1939–1940. Generalne Gubernatorstwo traktowano jako teren, który powinien dostarczać produktów rolnych, robotników przymusowych i surowców naturalnych. Ponieważ ustawodawstwo niemieckie można uznać za jedno z głównych narzędzi, za pomocą którego okupant realizował

1 Analiza dotyczy wyłącznie ludności polskiej.

2 Zob. A. Gąsiorowski, R. Kaczmarek, S. Piątkowski, K. Ziemer, *Okupacja niemiecka ziem polskich (1939–1945) w historiografii polskiej i niemieckiej*, „Pamięć i Sprawiedliwość” 2009, nr 1 (14), s. 11–25.

3 R. Traba, *O potrzebie nowych badań. Niemiecka okupacja Polski w czasie II wojny światowej w historiografii i pamięci funkcjonalnej*, „Historyka. Studia Metodologiczne” 2014, t. 44, s. 95–114; T. Chinciński, *Niemiecka okupacja w Polsce 1939–1945. Stan i kierunki badań*, „Colloquium Wydziału Nauk Humanistycznych i Społecznych AMW” 2013, t. 3, s. 7–24.

4 Ograniczę się tu do wymienienia najważniejszych polskojęzycznych prac: C. Łuczak, *Polityka ludnościowa i ekonomiczna hitlerowskich Niemiec w okupowanej Polsce*, Poznań 1979; *idem*, *Od Bismarcka do Hitlera. Polsko-niemieckie stosunki gospodarcze*, Poznań 1988; C. Madajczyk, *Generalna Gubernia w planach hitlerowskich*, Warszawa 1961; *idem*, *Polityka III Rzeszy w okupowanej Polsce*, t. 1–2, Warszawa 1970; *idem*, *Faszyzm i okupacje 1938–1945: wykonywanie okupacji przez państwo Osi w Europie*, t. 1: *Ukształtowanie się rządów okupacyjnych*,

Poznań 1983; K.M. Pospieszalski, *Hitlerowskie „prawo” okupacyjne w Polsce*, t. 2: *Generalna Gubernia. Wybór dokumentów i próba syntezy*, Poznań 1958; S. Schwaneberg, *Eksploracja gospodarcza Generalnego Gubernatorstwa przez Rzeszę Niemiecką w latach 1939–1945*, „Pamięć i Sprawiedliwość” 2009, nr 1 (14), s. 133–154; K. Ostrowski, *Hitlerowska polityka podatkowa w Generalnym Gubernatorstwie*, Kraków 1977; *Okupacja i ruch oporu w dzienniku Hansa Franka 1939–1945*, t. 1, oprac. S. Płoski, Warszawa 1970; W. Jastrzębowski, *Gospodarka niemiecka w Polsce 1939–1945*, Warszawa 1946; A. Gójski, *Etapy i cele niemieckiej polityki bankowej w GG. Plany niemieckie wobec Generalnego Gubernatorstwa w latach 1939–1945*, „Bank i Kredyt” 2004, nr 8, s. 67–75.

5 A. Wrzyszczy, *Hierarchia aktów prawnych wprowadzonych przez okupanta niemieckiego w Generalnym Gubernatorstwie w latach 1939–1945*, „Studia Iuridica Lublinensia” 2014, t. 22, s. 695–708; *idem*, *Ustawodawstwo okupacyjne dla dystryktu Galicja 1941–1944* [w:] *Studia z historii państwa, prawa i idei. Prace dedykowane profesorowi Janowi Malarczykowi*, A. Korobowicz, H. Olszewski (red.), Lublin 1997, s. 483–500.

6 *Idem*, *Ustawodawstwo okupacyjne...*, *op.cit.*, s. 484.

7 Warto odnotować, że nazwa „Generalne Gubernatorstwo dla okupowanych polskich obszarów” (*Das Generalgouvernement für die besetzten polnischen Gebiete*) była stosowana do lipca 1940 r. Na podstawie zarządzenia Hansa Franka z 24 lipca 1940 r. nazwa ta została z dniem 31 lipca 1940 r. zastąpiona określeniem „Generalne Gubernatorstwo” (*Das Generalgouvernement*). Usunięcie zdania „dla okupowanych polskich obszarów” sugerowało, że zaniechano wiązania GG z ludnością polską. GG było tworem o niejasnej

cele swojej polityki ludnościowej i ekonomicznej, wydaje się, że uzupełnieniem dotychczasowych badań mogłaby być charakterystyka niemieckiego prawa w tym zakresie.

Artykuł koncentruje się na okresie, w którym oficjalne stanowisko władz niemieckich w stosunku do GG, często pozorowane i będące elementem szerszej rozgrywki geopolitycznej, było naznaczone elementami *occupatio bellica*. Niemcy traktowali wówczas GG jako przedmiot negocjacji z aliantami zachodnimi. Ramy chronologiczne niniejszego artykułu obejmują okres od października 1939 do poł. 1940 r. Wyjaśnienia domaga się głównie ta druga data. Takie ujęcie czasowe jest związane z włączeniem do organizmu gospodarczego Rzeszy nowych zasobów materialnych po zwycięskiej kampanii francuskiej oraz ze zmianą nazwy GG, z której usunięto zdanie „dla okupowanych obszarów polskich”, co sugerowało, że zaniechano wiązania jej z ludnością polską. Odtąd traktowano GG jako trwałą zdobycz Rzeszy⁷.

Łamiąc postanowienia regulaminu haskiego, III Rzesza uzurpowała sobie możliwość wprowadzania nowego systemu prawnego na terytorium państwa polskiego⁸. Utrzymywano w mocy wiele przedwojennych polskich przepisów prawnych, o ile nie były sprzeczne z postanowieniami zarządu niemieckiego⁹. O istnieniu lub nieistnieniu niesprzeczności decydowały organy administracyjne, tym samym źródłem mocy obowiązującej przepisów była wola władzy okupacyjnej.

Dekret z 12 października 1939 r. stanowił, że na okupowanych polskich obszarach mogły zostać wprowadzone nowe przepisy w formie rozporządzeń przez Radę Ministrów ds. Obrony Rzeszy (Ministerrat für die Reichsverteidigung), pełnomocnika ds. planu czteroletniego (Beauftragter für den Vierjahresplan) i generalnego gubernatora (Dekret Führera i Kanclerza dla okupowanych obszarów polskich z dnia 12 października 1939 r., § 5). Rada Ministrów ds. Obrony Rzeszy wydała tylko kilka rozporządzeń dotyczących Generalnego Gubernatorstwa, z kolei pełnomocnik ds. planu czteroletniego – zaledwie

jedno. Ponieważ głównym źródłem ustawodawstwa wciąż pozostawał kanclerz Rzeszy, publikowano również akty, które zostały wydane przez inne centralne organy III Rzeszy. Ustawodawstwo to nie było obfite.

W grudniu 1939 r. Hermann Göring powierzył Frankowi obowiązki generalnego pełnomocnika ds. planu czteroletniego w GG, a także funkcję komisarza obrony Rzeszy w GG. Kompetencje legislacyjne zostały skoncentrowane w rękach Hansa Franka. Generalny gubernator wydawał proklamacje, dekrety i rozporządzenia. Pierwsze z nich miały charakter polityczno-propagandowy, drugie dotyczyły kwestii ustrojowych, natomiast ostatnie zastępowały ustawy i tworzyły porządek prawny. Frank wydał 26 października 1939 r. rozporządzenie przyznające wyższemu dowódcy SS i policji w GG prawo do wydawania zarządzeń¹⁰.

Rozporządzenia generalnego gubernatora Hansa Franka, a także jego zarządzenia i obwieszczenia były publikowane w dzienniku rozporządzeń. Akty normatywne ogłaszano w języku niemieckim i polskim. Według podstawowego dekretu Hitlera jego nazwa miała brzmieć: Dziennik rozporządzeń dla okupowanych obszarów polskich (*Verordnungsblatt für die besetzten polnischen Gebiete*). Pierwsze rozporządzenie Hansa Franka (26 października 1939 r.) powtarzało pierwotne określenie. Z czasem Frank zastąpił je nazwą: Dziennik rozporządzeń Generalnego Gubernatora dla okupowanych obszarów polskich (*Verordnungsblatt des Generalgouverneurs für die besetzten polnischen Gebiete*)¹¹. Działalność władz ustawodawczych w omawianym okresie była bardzo intensywna. W 1939 r. wydano 15 numerów dziennika rozporządzeń, w których opublikowano 101 aktów. W następnym roku dziennik podzielono na dwie części. Ukazało się 75 numerów w części I i 79 numerów w części II. Zawierały 437 aktów (189 w części I i 248 w części II)¹².

Punktem wyjścia do następnych rozważań nad tym tematem powinno być przedstawienie celów, jakie władze

pozycji ustrojowo-prawnej. Prawdopodobnie był to efekt ciągle zmieniających się koncepcji politycznych co do losów tego obszaru, związanych również z prowadzonymi działaniami zbrojnymi. K.M. Pospieszalski, *Hitlerowskie „prawo” okupacyjne w Polsce...*, *op.cit.*, s. 11–17.

8 Prawo międzynarodowe zakazywało okupantowi wprowadzania zmian ustrojowych, które należały do suwerennej władzy państwowej. A. Klafkowski, *Okupacja niemiecka w Polsce w świetle prawa narodów*, Poznań 1946, s. 57–60. Według Rafała Lemkina Niemcy złamali prawo międzynarodowe przez: 1) inkorporację części Polski, 2) stosowanie w dekretach słowa „dawne” w odniesieniu do państwa polskiego, np. „własność byłego państwa polskiego”, 3) wprowadzenie wzorców niemieckiej administracji na obszarach inkorporowanych, 4) zmianę granic celnych, 5) zmianę podstawowych ustaw, wprowadzenie niemieckiego prawa i sądów niemieckich, zmuszanie sądów do czynienia sprzeczności z imię narodu niemieckiego, nie w imię prawa. R. Lemkin, *Rządy państw Osi w okupowanej Europie*, Warszawa 2013, s. 45.

9 Dekret Führera i Kanclerza Rzeszy dla okupowanych obszarów polskich z dnia 12 października 1939 r., § 4; Pierwsze rozporządzenie o odbudowie administracji okupowanych polskich obszarów z 26 października 1939 r., *Verordnungsblatt des Generalgouverneurs für die besetzten polnischen Gebiete* (dalej: Dz. RGGOP) 1939, nr 1, s. 4, § 8.

¹⁰ A. Wrzyszczyk, *Okupacyjne sądownictwo niemieckie w Generalnym Gubernatorstwie 1939–1945. Organizacja i funkcjonowanie*, Lublin 2008, s. 347–350; *idem*, *Hierarchia aktów prawnych...*, *op.cit.*, s. 695–708; *idem*,

Nadzór Hansa Franka nad sądownictwem w Generalnym Gubernatorstwie w latach 1939–1945, „Miscellanea Historico-Iuridica” 2015, t. 14, z. 2, s. 376–377; K. Ostrowski, *Hitlerowska polityka podatkowa...*, *op.cit.*, s. 19–20.

11 Od września 1940 r., wraz ze skróceniem nazwy, brzmiała ona następująco: Dziennik rozporządzeń Generalnego Gubernatorstwa (Verordnungsblatt für das Generalgouvernement).

12 A. Wrzyszczy, *Okupacyjne sądownictwo niemieckie...*, *op.cit.*, s. 362; K. Ostrowski, *Hitlerowska polityka podatkowa...*, *op.cit.*, s. 11.

13 R. Lemkin, *Rzeczy państw Osi...*, *op.cit.*, s. 41.

14 K. Ostrowski, *Hitlerowska polityka podatkowa...*, *op.cit.*, s. 13.

15 „§ 1. (1) Zarządzane dotychczas przez polskie urzędy skarbowe podatki i opłaty administrowane i pobierane będą na obszarze Generalnego Gubernatorstwa na razie nadal przez urzędy skarbowe według przepisów ustaw polskich. (2) Przepisy o postępowaniu opodatkowania, zawarte w polskich ustawach mogą ulec zmianom przez zarządzenia Kierownika Wydziału Finansów przy Urzędzie Generalnego Gubernatora”. Zob. Rozporządzenie o prawie podatkowym i administracji podatkowej z dnia 17 listopada 1939 r., Dz. RGGOP 1939, nr 8, s. 60.

16 K. Ostrowski, *Hitlerowska polityka podatkowa...*, *op.cit.*, s. 35–37.

17 Rozporządzenie o zmianie polskiego prawa podatku dochodowego z dnia 22 lutego 1940 r., Dz. RGGOP 1940, cz. I, nr 14, s. 73–76.

III Rzeszy wyznaczyły Generalnemu Gubernatorstwu. Należy stwierdzić, że twór ten spełniał funkcję kolonii państwa niemieckiego: rezerwuaru siły roboczej i zaplecza surowcowego, zwłaszcza środków żywnościowych. Przed niemiecką administracją postawiono zadanie wykorzystania do maksimum potencjału gospodarczego okupowanego obszaru¹³. Rozporządzenia z dziedziny prawa gospodarczego miały służyć wsparciu świadczeń gospodarki tego obszaru na rzecz gospodarki Rzeszy poprzez pozyskiwanie kapitałów koniecznych do finansowania wojny.

1. Podatki

Narzędziem do osiągnięcia opisanych celów była polityka fiskalna. Rok budżetowy w GG obejmował czas od 1 kwietnia do 31 marca następnego roku kalendarzowego¹⁴. Uruchomienie i zwiększenie wpływów podatkowych nie było łatwe. Ludność polska mimo obwieszczeń nie płaciła podatków. Szczególne rozmiary przybrało to na obszarach wiejskich. Władze okupacyjne sięgały więc do środków przymusu. Zwiększenie wpływów z podatków bezpośrednich odbywało się na dwa sposoby. Po pierwsze, starano się wykorzystywać przepisy podatkowe państwa polskiego, m.in. w procesie ściągania zaległości podatkowych. Po drugie, wprowadzano nowe przepisy zwiększające obciążenia podatkowe¹⁵. Biorąc pod uwagę szczególnie trudną sytuację gospodarczą w omawianym okresie, możemy stwierdzić, że było to wyjątkowe obciążenie dla ludności¹⁶.

Rozporządzenie o zmianie polskiego prawa podatku dochodowego z 22 lutego 1940 r. realizowało niemieckie cele podatkowe¹⁷. Przepisy wprowadzały podwyżkę stawek podatkowych o 20%, zmniejszały ulgi rodzinne, ograniczały inne ulgi. Kolejnym aktem uderzającym w polskich podatników było wydanie 16 marca 1940 r. rozporządzenia o podwyższeniu podatku gruntowego. Państwowy podatek gruntowy został podwyższony o 50%.

Dyskryminował on najbiedniejszych, uchylał obniżki podatku, które według polskich przepisów prawnych przysługiwały najsłabszym gospodarstwom¹⁸. Preferował wielką własność ziemską, gdyż nie obejmował gospodarstw rolnych i leśnych o powierzchni użytkowej od 100 ha w górę¹⁹. Było to związane z niemieckimi planami przebudowy struktury polskiej wsi. W niemieckich planach dążono, by z czasem pozostały jedynie większe gospodarstwa, które miały być maksymalnie wykorzystane²⁰. Szereg podatków obciążał jedynie ludność polską. System podatkowy był nastawiony na uprzywilejowanie Niemców i niemieckich przedsiębiorstw²¹.

Niemiecka polityka okupacyjna dostrzegała skuteczność stosowania monopolu w polityce finansowej, monopole skarbowe posłużyły do zwiększenia wpływów budżetowych²². W Generalnej Guberni utworzono Generalną Dyрекcję Monopoli, pod jej zarząd podporządkowano monopole: tytoniowy, spirytusowy, soli, zapalczany i loteryjny²³. Chcąc zwiększyć efektywność fiskalną monopolu, na początku 1940 r. wprowadzono podwyżki cen produkowanych artykułów²⁴. Za pomocą postanowień wykonawczych podwyższono ceny wyrobów spirytusowych²⁵ i tytoniowych²⁶. Czwartym postanowieniem wykonawczym z 14 lutego 1940 r. podwyższono ceny soli²⁷. Monopol zapalczany na mocy rozporządzenia z 25 listopada 1939 r. poddano jedynie nadzorowi Generalnej Dyrekcji Monopoli²⁸. Ten stan rzeczy był związany z wydzierżawieniem przed wojną przez Polskę tego monopolu zagranicznej spółce występującej pod szwedzką firmą²⁹.

W omawianym okresie utworzono dwa nowe monopole³⁰: olejów mineralnych i sztucznych środków słodzących. Pierwszy z nich dotyczył ropy naftowej oraz wytworzonych z niej lub gazu ziemnego wyrobów, a także lekkich olejów z mazi kamiennie-węglowej³¹. Jego wprowadzenie poprzedziło wydanie rozporządzenia dotyczącego praw i udziałów górniczych w GG³². Na jego mocy prawo do poszukiwania i wydobywania ropy naftowej

18 K. Ostrowski, *Hitlerowska polityka podatkowa...*, *op.cit.*, s. 37–38.

19 Rozporządzenie o podwyższeniu podatku gruntowego na rok podatkowy 1940 z dnia 16 marca 1940 r., Dz. RGGOP 1940, cz. I, nr 21, s. 109.

20 M. Chorążki, *Ziemiańskie wobec wojny. Postawy właścicieli ziemskich województwa krakowskiego w latach 1939–1945*, Kraków 2010, s. 40–48.

21 I. Kostrowicka, Z. Landau, J. Tomaszewski, *Historia gospodarcza Polski XIX i XX wieku*, Warszawa 1984, s. 432–433.

22 W ostatnich latach przedwojennych wpływy z monopolu tytoniowego i spirytusowego w II Rzeczypospolitej stanowiły 25% państwowych dochodów budżetowych. K. Ostrowski, *Hitlerowska polityka podatkowa...*, *op.cit.*, s. 78.

23 Rozporządzenie o Zarządzaniu Monopolami w Generalnym Gubernatorstwie z dnia 1 listopada 1939 r., Dz. RGGOP 1939, nr 4, s. 27.

24 *Ibidem*, s. 37–38.

25 Drugie postanowienie wykonawcze do rozporządzenia z dnia 1 listopada 1939 r. o Zarządzaniu Monopolami w Generalnym Gubernatorstwie z dnia 12 lutego 1940 r., Dz. RGGOP 1940, cz. II, nr 11, s. 103.

26 Trzecie postanowienie wykonawcze do rozporządzenia z dnia 1 listopada 1939 r. o Zarządzaniu Monopolami w Generalnym Gubernatorstwie z dnia 13 lutego 1940 r., Dz. RGGOP 1940, cz. II, nr 11, s. 105.

27 Czwarte postanowienie wykonawcze do rozporządzenia z dnia 1 listopada 1939 r. o Zarządzaniu Monopolami w Generalnym Gubernatorstwie z dnia 14 lutego 1940 r., Dz. RGGOP 1940, cz. II, nr 11, s. 106.

28 Rozporządzenie o zmianie przepisów o monopolu zapalczanym z dnia 25 listopada 1939 r., Dz. RGGOP 1939, nr 9, s. 69–70.

29 Szwecja była państwem neutralnym, na której neutralności Niemcy korzystali podczas wojny, przewożąc z tego kraju rudę żelaza niezbędną dla swojego przemysłu zbrojeniowego. K. Ostrowski, *Hitlerowska polityka podatkowa...*, *op.cit.*, s. 86.

30 W sumie niemiecki okupant stworzył trzy nowe monopole. Rozporządzeniem z 31 sierpnia 1940 r. przekształcono polski monopol loteryjny w monopol gier losowych. Jego powstanie mogło wiązać się z jednej strony z drenażem zasobów pieniężnych ludności, ale także ze stwarzaniem pozorów normalności. Zob. K. Ostrowski, *Hitlerowska polityka podatkowa...*, *op.cit.*, s. 90–93.

31 Rozporządzenie o wprowadzeniu monopolu oleju mineralnego z dnia 20 stycznia 1940 r., Dz. RGGOP 1940, cz. I, nr 6, s. 19–21.

32 Rozporządzenie o prawach i udziałach górniczych w Generalnym Gubernatorstwie z dnia 14 grudnia 1939 r., Dz. RGGOP 1939, nr 13, s. 235.

33 Konfiskatą objęto: 1) składy do przechowywania i stacje benzynowe, 2) urzędnicy służące do przeładunku, 3) wagony cysternowe i pojazdy do przewozu, 4) beczki i zbiorniki do przechowywania, 5) biura. Rozporządzenie o konfiskacie urządzeń i przedmiotów gospodarki olejami mineralnymi w Generalnym Gubernatorstwie z dnia 23 stycznia 1940 r., Dz. RGGOP 1940, cz. I, nr 6, s. 21–23.

34 K. Ostrowski, *Hitlerowska polityka podatkowa...*, *op.cit.*, s. 88.

35 Przepisy objęły: 1) wyrób i dalszą przeróbkę sztucznych środków słodzących, 2) import tych artykułów, 3) zbyt

i gazu ziemnego należało do generalnego gubernatora. Aby zwiększyć skuteczność monopolu, 23 stycznia 1940 r. wydano rozporządzenie o konfiskacie urządzeń i przedmiotów służących do sprzedaży olejów mineralnych³³. Wpływy z monopolu olejów mineralnych zajęły kolejne miejsce po wpływach z monopoli spirytusowego i tytoniowego³⁴.

Rozporządzenie z 24 kwietnia 1940 r. wprowadziło monopol sztucznych środków słodzących³⁵. W rozumieniu przepisów były nimi wszystkie związki chemiczne służące do słodzenia i posiadające wyższą słodycz niż sacharoza, ale pozbawione odpowiednich wartości odżywczych. Ponadto były to także odpowiednie substancje zawierające te środki, służące do słodzenia artykułów spożywczych. Rzeczywisty obrót sztucznymi środkami słodzącymi ograniczył się do sacharyny i dulcyny. Jednakże wpływy z tego monopolu były niewielkie³⁶.

Licząc na większe wpływy budżetowe, zwiększono akcyzę od najbardziej dochodowych artykułów. Najistotniejsze zmiany dokonano w kwestii obrotu piwem i cukrem. Rozporządzeniem z 27 listopada 1939 r. podwyższono akcyzę od piwa o 100% w stosunku do wysokości przedwojennej³⁷. Przepisy wprowadzały daninę od piwa na rzecz Funduszu Pracy w wysokości 0,50 zł za każdy hektolitr³⁸. Akcyzę od cukru w styczniu 1940 r.³⁹ podwyższono o 50%. Warto zaznaczyć, że w okresie międzywojennym akcyza od cukru przynosiła większe wpływy niż wszystkie inne akcyzy razem⁴⁰.

Polityka celna, a w szczególności jej kierunki, były regulowane przez organy Rzeszy. Mimo to we władzach GG istniało złudzenie suwerenności w tej materii. Rozporządzenie celne z 17 listopada 1939 r. zachowywało polskie taryfy celne, równocześnie nadając kierownikowi Wydziału Finansów GG kompetencje do zmiany taryf przywozowych oraz wydawania przepisów wykonawczych. W przedmiocie regulacji spraw celnych pojawił się szereg aktów wykonawczych⁴¹.

2. Pieniądze

Wymiany pieniądza były jednym z narzędzi, którymi okupanci wyniszczali ludność materialnie i organizacyjnie. Rozporządzenie z 15 grudnia 1939 r. powoływało do funkcjonowania Bank Emisyjny w Polsce⁴². Jego działalność rozpoczęła się 8 kwietnia 1940 r. Powołano go w celu utrzymania obrotu pieniężnego, płatniczego i kredytowego w GG. Na czele banku stał prezydent mianowany przez generalnego gubernatora, został nim Feliks Młynarski⁴³. Władze okupacyjne sprawowały nadzór nad kierownictwem w osobie Paerscha Fritza⁴⁴. Centrala banku znajdowała się w Krakowie, oprócz niej posiadał on oddziały w innych miastach. Bank Emisyjny miał nie tylko dostarczać ludności legalnych środków płatniczych, ale także finansować niemiecką gospodarkę wojenną i eksport towarów do Niemiec⁴⁵.

Bank upoważniony został do emisji banknotów. Do pozostałych czynności Banku Emisyjnego w Polsce należało: 1) dyskontowanie weksli i czeków, 2) udzielanie pożyczek, 3) przyjmowanie wkładów pieniężnych, 4) wykonywanie czynności bankowych, 5) przechowywanie papierów wartościowych. Bank Emisyjny był uzależniony od banku III Rzeszy, a także był zobowiązany do obsługi finansowej władz okupacyjnych i kas publicznych Generalnej Guberni w obrocie gotówkowym i bezgotówkowym.

Zgodnie z rozporządzeniem z 10 stycznia 1940 r.⁴⁶ władze okupacyjne podjęły decyzję o wycofaniu z obiegu banknotów o wartości 100- i 500-złotowych, należało je złożyć do depozytu. Z upływem 31 stycznia 1940 r. minął termin ważności tych środków płatniczych. Kilka dni później wydano nowe rozporządzenie⁴⁷ o ponownym wypuszczeniu w obieg ostemplowanych już biletów stużłotowych. Banknoty ostemplowane posiadały na przedniej stronie czerwoną pieczęć o treści: *Generalgouvernement für die besetzten polnischen Gebiete*. Zgodnie z przepisami zostały one dopuszczone do obrotu od 1 lutego 1940 r.

na terytorium GG. Rozporządzenie o wprowadzeniu monopolu sztucznych środków słodzących w Generalnym Gubernatorstwie z dnia 24 kwietnia 1940 r., Dz. RGGOP 1940, cz. I, nr 34, s. 163–165.

36 K. Ostrowski, *Hitlerowska polityka podatkowa...*, *op.cit.*, s. 90.

37 *Ibidem*, s. 93.

38 Rozporządzenie o podwyższeniu podatku od piwa z dnia 27 listopada 1939 r., Dz. RGGOP 1939, nr 9, s. 70.

39 Rozporządzenie o zmianie przepisów podatkowych od cukru z dnia 18 stycznia 1940 r., Dz. RGGOP 1940, cz. I, nr 2, s. 5–6.

40 K. Ostrowski, *Hitlerowska polityka podatkowa...*, *op.cit.*, s. 94.

41 Najważniejszym z nich było pierwsze rozporządzenie wykonawcze do rozporządzenia celnego z dnia 17 listopada 1939 r., później wielokrotnie uzupełniane i zmieniane. Najistotniejsze jego postanowienie dotyczyło wymienienia listy przedmiotów, których przewóz był bez zezwolenia zabroniony. *Ibidem*, s. 95.

42 Rozporządzenie o Banku Emisyjnym w Polsce z dnia 15 grudnia 1939 r., Dz. RGGOP 1939, nr 14, s. 238–243.

43 Przyjęcie propozycji niemieckiej poprzedziły jego konsultacje z podziemiem i rządem gen. Władysława Sikorskiego, z których strony zyskał akceptację. F. Młynarski, *Wspomnienia*, Warszawa 1971, s. 425–426.

44 Obwieszczenie o Banku Emisyjnym w Polsce z dnia 2 kwietnia 1940 r., Dz. RGGOP 1940, cz. II, nr 26, s. 201–202.

45 R. Lemkin, *Rządy państw Osi...*, *op.cit.*, s. 87.

46 Rozporządzenie o złożeniu do depozytu biletów Banku Polskiego opiewających na 500 i 100 zł, będących

w obiegu w Generalnym Gubernatorstwie z dnia 10 stycznia 1940 r., Dz. RGGOP 1940, cz. I, nr 1, s. 3.

47 Rozporządzenie o puszczeniu w obieg osteplowanych biletów Banku Polskiego opiewających na 100 złotych z dnia 29 stycznia 1940, Dz. RGGOP 1940, cz. I, nr 8, s. 39–40.

48 I. Kostrowicka, Z. Landau, J. Tomaszewski, *Historia gospodarcza Polski...*, *op.cit.*, s. 431.

49 R. Lemkin, *Rządy państw Osi...*, *op.cit.*, s. 248.

50 Obwieszczenie o puszczeniu w obieg złotych biletów Banku Emisyjnego w Polsce z dnia 2 kwietnia 1940 r., Dz. RGGOP 1940, cz. II, nr 26, s. 202.

51 Rozporządzenie w sprawie ujednolicenia obiegu środków płatniczych w Generalnym Gubernatorstwie z dnia 27 marca 1940 r., Dz. RGGOP 1940, cz. I, nr 24, s. 119–121.

52 C. Łuczak, *Polityka ludnościowa i ekonomiczna...*, *op.cit.*, s. 327–328.

53 Rozporządzenie o wypuszczeniu monet po 50, 20 i 10 groszy w Generalnym Gubernatorstwie z dnia 23 kwietnia 1940 r., Dz. RGGOP 1940, cz. I, nr 33, s. 160.

Za fałszowanie tych banknotów przewidywano wysokie kary więzienia, których dolna granica wynosiła 3 lata. Działania te doprowadziły do pozbawienia wielu osób często ostatnich rezerw pieniędzy, a w sytuacji braku pracy pośrednio skazywały je na głód. Ponadto akcja ta była nastawiona na szybkie zdjęcie części gotówki z rynku⁴⁸. Zniszczenie polskiej waluty doprowadziło do spustoszenia prywatnego handlu⁴⁹.

Chcąc ustabilizować sytuację w GG, Niemcy dążyli do uporządkowania stosunków monetarnych. Zgodnie z niemieckimi przepisami Bank Emisyjny miał obowiązek zamieścić opis wzorów nowych banknotów w Dzienniku rozporządzeń Generalnego Gubernatora dla okupowanych polskich obszarów. Obwieszczenie o emisji nowych środków płatniczych wraz z ich opisami⁵⁰ wydano 2 kwietnia 1940 r. O wymianie banknotów mówiło już wcześniejsze rozporządzenie z 27 marca 1940 r. Wyznaczono terminy dokonania wymiany: 1) dla osteplowanych banknotów 100-złotowych oraz (dla nieosteplowanych) 50-, 20- i 10-złotowych – od 22 kwietnia do 7 maja 1940 r., 2) dla banknotów 5- i 2-złotowych – od 8 do 20 maja 1940 r. Za używanie po tych terminach starych banknotów groziły kary grzywny, więzienia, a w szczególnych przypadkach ciężkiego więzienia⁵¹. W praktyce pieniądze wymieniano jeszcze przez dwa lata. Ponadto w wielu przypadkach Polacy przekonani o tymczasowości okupacji nie zastosowali się do wytycznych i nie dokonali wymiany posiadanych pieniędzy. Niektórzy badacze wysokość ukrytych pieniędzy w GG szacowali na około 300 mln zł⁵².

Rozporządzenie z 23 kwietnia 1940 r. dotyczyło wypuszczenia w obieg monet 50-, 20- i 10-groszowych. Bank Emisyjny miał wybijać monety 50 groszy ze stali oraz 20 i 10 groszy z cynku. Wielkości i wizerunki odpowiadały dotychczas funkcjonującym w obiegu. Waga tych monet kształtowała się następująco: 50 groszy – 5 g, 20 groszy – 3 g i 10 groszy – 2 g⁵³. Waluta GG nie miała żadnego zabezpieczenia, co umożliwiało Niemcom nieograniczone

możliwości dodruku banknotów, tym samym złotówki Banku Emisyjnego wspierały działania wojenne Rzeszy.

Wybuch wojny miał poważne konsekwencje dla handlu międzynarodowego, ograniczając możliwości eksportowe Rzeszy, spowodował spadek przychodu dewiz, niezbędnych do zakupu surowców. Przejęcie dewiz i złota znajdujących się w rękach ludności polskiej miało częściowo zrekompensować te braki⁵⁴. Obwieszczenie z 26 października 1939 r. nakazywało ludności odsprzedawać obce waluty, złoto i zagraniczne papiery wartościowe do 31 października 1939 r., natomiast wierzytelności w walucie zagranicznej i wierzytelności obcokrajowców w złotych polskich do 30 listopada 1939 r.⁵⁵ Ponowiono ten obowiązek w rozporządzeniu z 15 listopada 1939 r. Nałożyło ono obowiązek ciągłej odsprzedaży dewiz w terminie trzech dni od momentu utraty ważności zezwolenia na ich posiadanie⁵⁶. Za zwracane w ten sposób waluty i metale szlachetne wypłacano rekompensatę w lokalnej walucie, która miała wartość o wiele mniejszą od faktycznej⁵⁷.

W świetle przedstawionych rozporządzeń widać, że okupant był nastawiony przede wszystkim na osiągnięcie doraźnych korzyści, głównie w wyniku rabunku w świetle prawa. Środki uzyskane w ten sposób były przeznaczone bezpośrednio lub pośrednio na finansowanie wojny. Było to złamanie prawa międzynarodowego. Na mocy regulaminu haskiego okupant był uprawniony jedynie do pobierania rekwizycji i kontrybucji na potrzeby armii. Nie miał prawa odbierać państwu jego zasobów gospodarczych i finansowych za sprawą specjalnie utworzonego w tym celu mechanizmu finansowego⁵⁸.

W celu nadzoru nad przedsiębiorstwami zajmującymi się czynnościami bankowymi lub zarządzaniem oszczędnościami powołano Urząd Nadzoru Bankowego przy Wydziale Gospodarki⁵⁹. Jego kompetencje były szerokie, był on uprawniony do przeglądania pism i ksiąg przedsiębiorstw, mógł badać ilości posiadanych środków, papierów wartościowych i weksli, a także żądać informacji

54 C. Łuczak, *Polityka ludnościowa i ekonomiczna...*, *op.cit.*, s. 334.

55 Obwieszczenie o zaofiarowaniu wartości zagranicznych w Generalnym Gubernatorstwie z dnia 26 października 1939 r., Dz. RGGOP 1939, nr 3, s. 21.

56 Rozporządzenie Dewizowe dla Generalnego Gubernatorstwa z dnia 15 listopada 1939 r., Dz. RGGOP 1939, nr 7, s. 44–51.

57 R. Lemkin, *Rządy państw Osi...*, *op.cit.*, s. 89.

58 *Ibidem*, s. 88.

59 Rozporządzenie w sprawie założenia Urzędu Nadzoru Bankowego z dnia 14 grudnia 1939 r., Dz. RGGOP 1939, nr 14, s. 236.

60 Rozporządzenie o Urzędzie Nadzoru Bankowego dla Generalnego Gubernatorstwa z dnia 8 kwietnia 1940 r., Dz. RGGOP 1940, cz. I, nr 25, s. 124–127.

61 C. Łuczak, *Polityka ludnościowa i ekonomiczna...*, *op.cit.*, s. 331–332.

62 Rozporządzenie o pocztowej służbie czekowej w Generalnym Gubernatorstwie z dnia 15 stycznia 1940 r., Dz. RGGOP 1940, cz. I, nr 3, s. 7.

63 Czwarte rozporządzenie wykonawcze do rozporządzenia z dnia 31 października 1939 r. o Administracji Poczty i Telegrafów w Generalnym Gubernatorstwie z dnia 15 listopada 1939 r. (Pocztowa ordynacja czekowa), Dz. RGGOP 1940, cz. II, nr 3, s. 28–36.

o wszystkich sprawach przedsiębiorstwa. Urząd mógł zakazać prowadzenia działalności przez przedsiębiorcę lub wykonywania poszczególnych czynności, mógł odbierać uprawnienia do pełnomocnictwa.

Wraz z rozpoczęciem działalności Banku Emisyjnego, 8 kwietnia 1940 r., przekształcono Urząd Nadzoru Bankowego, który odtąd funkcjonował przy Urzędzie Generalnego Gubernatora. Na jego czele stał Paersch Fritz. Spod nadzoru bankowego został wyłączony Bank Emisyjny w Polsce oraz Niemiecka Poczta Wschodu i jej zakłady⁶⁰.

Zapoczątkowana przez władze okupacyjne polityka monetarna doprowadziła w późniejszym czasie do wzrostu inflacji⁶¹. Temu zjawisku miał przeciwdziałać rozwój strefy obrotów bezgotówkowych. Z kolei 15 stycznia 1940 r. powołano pocztową służbę czekową, która miała zajmować się obrotem bezgotówkowymi środkami płatniczymi w GG. Pocztowe konta czekowe miały być prowadzone w oddziałach pocztowo-czekowych, ich liczbę miał ustalić kierownik Wydziału Poczty przy Urzędzie Generalnego Gubernatora⁶². Pocztowe konta czekowe prowadził Urząd Czekowy w Warszawie. Każde konto otrzymywało numer i określenie uczestnika, ponadto na stałe miała znajdować się na nim wkładka zakładowa w wysokości 10 zł. Pocztowa służba czekowa realizowała 3 rodzaje przelewów: zwykłe, stałe i zbiorowe⁶³.

3. Handel

Sytuacja gospodarcza na obszarze GG ukształtowała się pod wpływem zniszczeń wojennych oraz ograbienia terytorium. Występowały duże deficyty w zakresie dostępu do towarów i żywności. Ponadto wprowadzane przez okupanta rozporządzenia miały dewastacyjny charakter dla gospodarki tego obszaru. Rozporządzenie o gospodarce wyżywienia i rolnictwie w Generalnym Gubernatorstwie z dnia 23 listopada 1939 r. oddawało decyzję w sprawach gospodarki w ręce kierownika

Wydziału Wyżywienia i Rolnictwa. Kontrolował on działalność Izb Rolniczych. Posiadał szerokie kompetencje, począwszy od wydawania przepisów dotyczących produkcji i sprzedaży artykułów, po nadzór i zarządzanie zakładami i przedsiębiorstwami uczestniczącymi w tzw. gospodarce wyżywienia i rolnictwa⁶⁴.

O skali wpływu kierownika Wydziału Wyżywienia i Rolnictwa mogą świadczyć uprawnienia, jakie otrzymał wobec przedsiębiorstw zajmujących się sprzedażą i obróbką towarów rolnych. Zwróćmy uwagę, że za pośrednictwem ustanowionych przez siebie pełnomocników miał on pełny wgląd w działalność przedsiębiorstw. Mógł zawiesić na stałe lub czasowo ich działalność. Jedyną przesłanką, którą miał się kierować, była niesprecyzowana „konieczność gospodarcza”. Również założenie przedsiębiorstwa wymagało zgody kierownika⁶⁵. Tym samym niemieckie prawo ograniczało wolność osobistą i podstawy ekonomicznej egzystencji.

Rozwiązaniem problemów gospodarczych miała być reglamentacja towarów. Pełną reglamentację obrotów produktami rolnymi i hodowlanymi wprowadzono 20 stycznia 1940 r. Wydane wówczas trzecie postanowienie wykonawcze do rozporządzenia z dnia 23 listopada 1939 r. dotyczyło założenia Centralnego Urzędu Rolniczego. Do jego zadań należało: 1) zarządzanie środkami żywnościowymi w GG, 2) rozdział towarów dla przedsiębiorstw, 3) tworzenie zapasów i magazynowanie, 4) pokrycie zapotrzebowania wojska, policji oraz administracji cywilnej⁶⁶.

W czasie od stycznia do kwietnia 1940 r. reglamentacją objęto wszystkie artykuły istotne dla potrzeb gospodarki wojennej, wprowadzono kartki żywnościowe i bony na inne towary codziennego użytku⁶⁷. Zamrożono płace i ceny. Na początku okupacji ustalono sztywne ceny na produkty rolnicze, na poziomie z sierpnia 1939 r. Za ich przekroczenie przewidywano kary⁶⁸.

Te przepisy miały zrealizować założone wobec GG cele. Niemcy dążyli do rozwoju rolnictwa, kierując się

64 W jej skład wchodziło m.in.: ogrodnictwo, sadownictwo, rybołówstwo, jak również zakłady i przedsiębiorstwa, które zajmowały się sprzedażą i obróbką produktów rolnych. Rozporządzenie o gospodarce wyżywienia i rolnictwie w Generalnym Gubernatorstwie z dnia 23 listopada 1939 r., Dz. RGGOP 1939, nr 8, s. 63.

65 Pierwsze postanowienie wykonawcze do rozporządzenia z dnia 23 listopada 1939 r. o gospodarce wyżywienia i rolnictwie w Generalnym Gubernatorstwie z dnia 15 stycznia 1940 r., Dz. RGGOP 1940, cz. II, nr 2, s. 9.

66 Trzecie postanowienie wykonawcze do rozporządzenia z dnia 23 listopada 1939 r. o gospodarce wyżywienia i rolnictwie w Generalnym Gubernatorstwie z dnia 20 stycznia 1940 r., Dz. RGGOP 1940, cz. II, nr 3, s. 21–26.

67 C. Łuczak, *Polityka ludnościowa i ekonomiczna...*, *op.cit.*, s. 395.

68 *Ibidem*, s. 416.

69 I. Kostrowicka, Z. Landau, J. Tomaszewski, *Historia gospodarcza Polski...*, *op.cit.*, s. 424–425.

70 Drugie postanowienie wykonawcze do rozporządzenia z dnia 23 listopada 1939 r. o gospodarce żywienia i rolnictwie w Generalnym Gubernatorstwie z dnia 19 stycznia 1940 r., Dz. RGGOP 1940, cz. II, nr 2, s. 10.

71 Trzecie postanowienie wykonawcze do rozporządzenia z dnia 23 listopada 1939 r. o gospodarce żywienia i rolnictwie w Generalnym Gubernatorstwie z dnia 20 stycznia 1940 r., Dz. RGGOP 1940, cz. II, nr 3, s. 21–26.

72 Czwarte postanowienie wykonawcze do rozporządzenia z dnia 23 listopada 1939 r. o gospodarce żywienia i rolnictwie w Generalnym Gubernatorstwie z dnia 21 stycznia 1940 r., Dz. RGGOP 1940, cz. II, nr 3, s. 26–28.

73 Piąte postanowienie wykonawcze do rozporządzenia z dnia 23 listopada 1939 r. o gospodarce żywienia i rolnictwie w Generalnym Gubernatorstwie z dnia 20 stycznia 1940 r., Dz. RGGOP 1940, cz. II, nr 4, s. 37–40.

74 Szóste postanowienie wykonawcze do rozporządzenia z dnia 23 listopada 1939 r. o gospodarce żywienia i rolnictwie w Generalnym Gubernatorstwie z dnia 21 stycznia 1940 r., Dz. RGGOP 1940, cz. II, nr 4, s. 40–41.

75 Siódme postanowienie wykonawcze do rozporządzenia z dnia 23 listopada 1939 r. o gospodarce żywienia i rolnictwie w Generalnym Gubernatorstwie z dnia 22 stycznia 1940 r., Dz. RGGOP 1940, cz. II, nr 4, s. 42–43.

76 Ósme postanowienie wykonawcze do rozporządzenia z dnia 23 listopada 1939 r. o gospodarce żywienia i rolnictwie w Generalnym Gubernatorstwie z dnia 6 lutego 1940 r., Dz. RGGOP 1940, cz. II, nr 9, s. 85–87.

potrzebami państwa niemieckiego. Sprawą istotną było opracowanie systemu, który umożliwiłby przejmowanie nadwyżki ponad minimalne spożycie wsi. Z tych zasobów Niemcy dostarczaliby pewną część na potrzeby zaopatrzenia kartkowego ludności w miastach, a całą dużą pozostałość przetransportowano by do Niemiec⁶⁹.

Wraz z rozpoczęciem nowego roku władze niemieckie postanowiły położyć kres zwiększającym się cenom. W styczniu 1940 r. wydano szereg postanowień wykonawczych ograniczających mechanizmy rynkowe: 1) dotyczyły cen na wytwory rolne⁷⁰, 2) założenia wspomnianego już Centralnego Urzędu Rolniczego⁷¹, 3) gospodarki zbożem i paszą⁷², 4) gospodarki bydłem⁷³, 5) gospodarki mlecznej i tłuszczowej⁷⁴, 6) założenia Urzędu Uprawy Rolnej⁷⁵, 7) gospodarki jajkami i drobiem⁷⁶, 8) ustalenia cen za wyroby rolnicze⁷⁷, 9) założenia Urzędu Zasiewów⁷⁸.

Pierwsze rozporządzenie o ustaleniu cen na artykuły codziennego użytku⁷⁹ wydano 23 stycznia 1940 r., a 22 lutego rozporządzenie o zapobieganiu podwyższania czynszu, które zakazywało podwyższania czynszu ponad kwotę uiszczaną w sierpniu 1939 r.⁸⁰ Jednocześnie, aby skuteczniej realizować politykę reglamentacji i interwencji, 21 stycznia tego samego roku wydano rozporządzenie o zwalczaniu „podbijanych cen”⁸¹. Okupant konstruował przepisy tak, by mogły być podstawą do prowadzenia działań represyjnych. Przepisy przewidywały, że każdy, kto żądał wyższych niż ustanowione urzędowo ceny, podlegał karze ciężkiego więzienia lub nawet karze śmierci.

Zasady kształtowania cen zmieniono w kwietniu 1940 r. Wydane wówczas rozporządzenie umożliwiała podnoszenie cen produktów, na które nie ustalono cen maksymalnych ponad poziom z sierpnia 1939 r.⁸² Jednakże wciąż wprowadzano kolejne ograniczenia. Podnoszenie czynszu mieszkaniowego i dzierżawnego, ponad stan sprzed wybuchu wojny było niedopuszczalne⁸³. Kierownik Wydziału Kształtowania Cen mógł zezwalać na wyjątkowe przypadki podwyższania cen. Rozporządzenie

z 12 kwietnia 1940 r. wprowadzało zakaz handlu „łańcuchowego”⁸⁴, „ukradkowego”⁸⁵ i gromadzenia zapasów.

4. Praca

Kolejnym elementem eksploatacji ekonomicznej, ale również formą eksterminacji pośredniej, była praca przymusowa. Rozporządzenie z 26 października 1939 r. wprowadzało obowiązek pracy dla ludności polskiej w wieku od 18 do 60 lat. W ramach przymusu wykonywano prace w gospodarstwach rolnych, przy budowie i utrzymaniu budynków użyteczności publicznej, budowie dróg i torów kolejowych oraz regulacji rzek⁸⁶. Obowiązkowi podlegał każdy zdolny do pracy, nawet osoby posiadające tylko częściową zdolność musiały ją wykonywać w zakresie swoich możliwości. Wobec osoby niestosującej się do przepisów rozporządzenia można było orzec karę grzywny i więzienia. Ponadto Urząd Pracy, któremu podporządkowano kompetencję regulacji stosunków pracy, mógł nakładać kary porządkowe do maksymalnej wysokości 20 marek niemieckich⁸⁷. W grudniu 1939 r. rozciągnięto obowiązek pracy na młodzież między 14 a 18 rokiem życia⁸⁸. Jednakże przymus pracy w pierwszych miesiącach wojny nie był konsekwentnie przestrzegany⁸⁹.

W marcu 1940 r. ludność polską zaczęły obowiązywać nowe przepisy o ograniczeniu zmiany miejsca pracy. Urząd Pracy posiadał szerokie uprawnienia do udzielania zgody na nawiązanie lub rozwiązanie stosunku pracy. Przesłanki, jakimi mógł się kierować, były szerokie i dawały możliwości do interpretacji i nadużyć, były to np. względy państwowo-polityczne czy polityka zarobkowa. Za zmianę miejsca pracy groziły kary grzywny i więzienia⁹⁰. Od tego czasu Urząd Pracy decydował o miejscu zatrudnienia większości ludności polskiej w GG. Z czasem zdobycie stałej pracy było konieczne do otrzymania zaświadczenia o pracy, które niekiedy ochraniało przed wysłaniem na roboty przymusowe do Niemiec⁹¹.

77 Dziesiąte postanowienie wykonawcze do rozporządzenia z dnia 23 listopada 1939 r. o gospodarce żywienia i rolnictwie w Generalnym Gubernatorstwie z dnia 12 lutego 1940 r., Dz. RGGOP 1940, cz. II, nr 10, s. 89–94.

78 Dziesiąte postanowienie wykonawcze do rozporządzenia z dnia 23 listopada 1939 r. o gospodarce żywienia i rolnictwie w Generalnym Gubernatorstwie z dnia 6 marca 1940 r., Dz. RGGOP 1940, cz. II, nr 19, s. 163–166.

79 Pierwsze rozporządzenie o ustaleniu cen na artykuły codziennego użytku ludności pracującej z dnia 23 stycznia 1940 r., Dz. RGGOP 1940, cz. I, nr 5, s. 15–16.

80 Rozporządzenie celem zapobiegania podwyższania czynszu z dnia 22 lutego 1940 r., Dz. RGGOP 1940, cz. I, nr 15, s. 79.

81 Rozporządzenie celem zwalczania podbijania cen z dnia 21 stycznia 1940 r., Dz. RGGOP 1940, cz. I, nr 3, s. 8–9.

82 W kwietniu 1940 r. zwiększono o 60% ceny produktów rolniczych. Dążono do zmniejszenia udziału tych produktów na czarnym rynku poprzez zwiększenie dostaw na rynek reglamentowany. Zwiększając ceny artykułów przemysłowych, chciano ściągnąć od ludności posiadanej przez nią gotówkę. Grupy, które najdotkliwiej odczuły skutki tej polityki, to pracownicy najemni i rolnicy. C. Łuczak, *Polityka ludnościowa i ekonomiczna...*, *op.cit.*, s. 416–417.

83 Rozporządzenie o kształtowaniu cen w Generalnym Gubernatorstwie z dnia 12 kwietnia 1940 r., Dz. RGGOP 1940, cz. I, nr 26, s. 131–134.

84 Handlowanie towarami po cenach wyższych niż zakupu.

85 Handel w miejscach niedozwolonych.

86 Rozporządzenie o wprowadzeniu obowiązku pracy dla polskiej ludności Generalnego Gubernatorstwa z dnia 26 października 1939 r., Dz. RGGOP 1939, nr 1, s. 6.

87 Pierwsze rozporządzenie wykonawcze do rozporządzenia z dnia 26 października 1939 r. o wprowadzeniu obowiązku pracy dla polskiej ludności Generalnego Gubernatorstwa z dnia 31 października 1939 r., Dz. RGGOP 1939, nr 2, s. 14–15.

88 Rozporządzenie o rozciągnięciu obowiązku pracy dla ludności polskiej Generalnego Gubernatorstwa z dnia 14 grudnia 1939 r., Dz. RGGOP 1939, nr 13, s. 224–225.

89 W Generalnym Gubernatorstwie w listopadzie 1939 r. liczba niepracujących wynosiła 237 294, a w grudniu tego roku – 273 062. Dopiero wraz z uruchomieniem przemysłu na ziemiach polskich wzrosło zapotrzebowanie na pracowników. Od wiosny 1940 r. rozpoczęło się rygorystyczne egzekwowanie przepisów o przymusie pracy. C. Łuczak, *Polityka ludnościowa i ekonomiczna...*, *op.cit.*, s. 443–444.

90 Rozporządzenie o ograniczeniu zmiany miejsca pracy z dnia 22 lutego 1940 r., Dz. RGGOP 1940, cz. I, nr 15, s. 80.

91 I. Kostrowicka, Z. Landau, J. Tomaszewski, *Historia gospodarcza Polski...*, *op.cit.*, s. 415.

92 R. Lemkin, *Rządy państw Osi...*, *op.cit.*, s. 31.

93 Rozporządzenie o unormowaniu warunków pracy oraz o ochronie pracy w Generalnym Gubernatorstwie z dnia 31 października 1939 r., Dz. RGGOP 1939, nr 2, s. 12–14.

94 C. Łuczak, *Polityka ludnościowa i ekonomiczna...*, *op.cit.*, s. 476.

Przymusowe roboty rozbiły rodziny i obniżyły stan zdrowia pracowników⁹².

W pierwszych dniach okupacji ogłoszono zamrożenie płac na poziomie z 31 sierpnia 1939 r.⁹³ Miało to następujące konsekwencje: zarobki w GG były niższe w porównaniu z Rzeszą od kilkunastu do kilkudziesięciu procent, spadła realna wartość płac⁹⁴. Rozporządzenie z 15 stycznia 1940 r. o ordynacji taryfowej utrzymywało nadal płace sprzed wybuchu wojny. Przepisy te różnicowały wynagrodzenie według płci⁹⁵. Zamrożenie płac w połączeniu z inflacją prowadziło do spadku realnej wartości zarobków, zmniejszało zakupy i spożycie przez ludność polską. Było to celowe działanie, ograniczenie spożycia umożliwiło bowiem Niemcom zwiększenie wywozu dóbr materialnych do Rzeszy⁹⁶. Ponadto wobec ciągłej wyżki cen towarów na rynku, zarobki z tytułu wykonywanej pracy przestały odgrywać główną rolę. Aby przeżyć, konieczne było zdobycie dodatkowych środków⁹⁷.

5. Ubezpieczenia społeczne i ochrona zdrowia

Na spotkaniu w Kancelarii Rzeszy 17 października 1939 r. Hitler zarysował politykę wobec podbitego obszaru. Ustalono, że warunki bytowe ludności powinny być utrzymane na jak najniższym poziomie. Ten cel był realizowany przez ustawodawstwo. W Generalnym Gubernatorstwie reaktywowano Zakład Ubezpieczeń Społecznych w Warszawie⁹⁸. W dniu 9 grudnia 1939 r. wydano rozporządzenie o tymczasowym uregulowaniu wypłaty zapomóg emerytom byłego państwa polskiego i polskich związków samorządowych⁹⁹. Emerytura została zastąpiona zapomogą, która w każdej chwili mogła zostać odwołana. Okupant poprzez groźbę pozbawienia środków do życia starał się zmusić ludność do lojalności. Podstawą do ustalenia wysokości zapomóg dla urzędników była kwota pobieranych przez nich przed wojną emerytur. Utrzymano w tej samej wysokości wypłaty nieprzekraczające 60 zł, zredukowano

wyższe świadczenia o 20–50%. Maksymalną zapomogę ustalono na 200 zł miesięcznie. Krąg uprawnionych osób obejmował emerytowanych: 1) urzędników państwowych, pocztowych, telefonów i telegrafów, kolei państwowych, zarządów monopolów oraz związków samorządowych¹⁰⁰; 2) zawodowych wojskowych; 3) a także wdowy po wymienionych emerytach¹⁰¹.

W grudniu 1939 r. postanowiono w sprawie rent inwalidzkich, wdowich, sierocych oraz emerytalnych dla robotników i nieobjętych wspomnianym rozporządzeniem z dnia 9 grudnia 1939 r. pracowników umysłowych. Ujednolicono przepisy, pozostawiając w niezmienionej wysokości wszystkie renty do 30 zł, a pozostałe zmniejszono w Krakowie i Warszawie do $\frac{2}{3}$ i na pozostałym obszarze GG – do $\frac{1}{2}$. Najwyższa renta nie mogła przekroczyć 50, a w Krakowie i Warszawie – 70 zł miesięcznie¹⁰². Pod koniec 1939 r. ludność polska nie otrzymała przez 3 miesiące żadnej renty, a później znaczna część pobierała ją w niższej niż przed wojną wysokości¹⁰³.

Na podstawie rozporządzenia z 16 grudnia 1939 r. wprowadzono możliwość ubiegania się o przyznanie zasiłku dla bezrobotnych. Robotnicy rolni, osoby poniżej 18 roku życia i powyżej 60 lat również mogli otrzymać zapomogę, gdy wykonywali tzw. prace obowiązkowe – wypłata zapomogi mogła zostać uzależniona od wykonywania prac użyteczności publicznej. Zapomoga dla bezrobotnych składała się z części zasadniczej i dodatku rodzinnego. Według przepisów mogła zostać przyznana osobie pracującej w skróconym czasie pracy w odpowiednio obniżonej wysokości¹⁰⁴.

W zakresie ubezpieczeń na wypadek choroby i macierzyństwa obniżono w 1939 r. zasiłki chorobowe i połogowe do 50% podstawowego przeciętnego wynagrodzenia z ostatnich 13 tygodni i wypłacano je ubezpieczonym przez okres maksymalnie 26 tygodni, a uprawnionym do nich członkom rodziny najwyżej przez 13 tygodni¹⁰⁵.

Wytyczne Hitlera dotyczące wyniszczenia ludności były realizowane za pomocą rozporządzeń z zakresu tzw.

95 Ordynacja taryfowa dla robotników i robotnic w służbie publicznej z dnia 15 stycznia 1940 r., Dz. RGGOP 1940, cz. II, nr 5, s. 45.

96 I. Kostrowicka, Z. Landau, J. Tomaszewski, *Historia gospodarcza Polski...*, *op.cit.*, s. 431.

97 *Ibidem*, s. 415.

98 C. Łuczak, *Polityka ludnościowa i ekonomiczna...*, *op.cit.*, s. 349–350.

99 Rozporządzenie o tymczasowym uregulowaniu wypłaty zapomóg emerytom byłego państwa polskiego i polskich związków samorządowych z dnia 9 grudnia 1939 r., Dz. RGGOP 1939, nr 12, s. 206–208.

¹⁰⁰ Do tej grupy dołączono również robotników polskich monopolii oraz żony byłych emerytów, którzy jako rezerwiści zostali powołani do czynnej służby wojskowej i znajdowali się w niemieckiej lub rosyjskiej niewoli. Zob. Pierwsze postanowienie wykonawcze od rozporządzenia z dnia 9 grudnia 1939 r. o tymczasowym uregulowaniu wypłaty zapomóg emerytom byłego państwa polskiego i polskich związków samorządowych z dnia 11 kwietnia 1940 r., Dz. RGGOP 1940, cz. II, nr 27, s. 209–211.

¹⁰¹ Należy pamiętać, że wszyscy znajdujący się w stanie spoczynku polscy urzędnicy państwowi i samorządowi nie pobierali przez pierwsze 3 miesiące wojny żadnych świadczeń emerytalnych, a część należących do tej grupy osób uzyskała od grudnia 1939 r. niższe niż przed wojną świadczenia. C. Łuczak, *Polityka ludnościowa i ekonomiczna...*, *op.cit.*, s. 352.

¹⁰² Przyznanie większych rent w tych miastach wynikało z kształtujących się w nich wysokich kosztów utrzymania. Zob. *ibidem*, s. 350.

¹⁰³ *Ibidem*, s. 352.

¹⁰⁴ Rozporządzenie o udzielaniu za-
pomóg bezrobotnym z dnia 16 grudnia
1939 r., Dz. RGGOP 1939, nr 13, s. 226–
228.

¹⁰⁵ C. Łuczak, *Polityka ludnościowa
i ekonomiczna...*, *op.cit.*, s. 351.

¹⁰⁶ Chirurg polowy, wykonywał pro-
ste zabiegi.

¹⁰⁷ Rozporządzenie o założeniu Izby
Zdrowia w Generalnym Gubernatorstwie z dnia 28 lutego 1940 r., Dz.
RGGOP 1940, cz. I, s. 89.

¹⁰⁸ C. Łuczak, *Polityka ludnościowa
i ekonomiczna...*, *op.cit.*, s. 350–351.

¹⁰⁹ Rozporządzenie o zwalczaniu cho-
rób płciowych w Generalnym Gubernatorstwie z dnia 22 lutego 1940 r., Dz.
RGGOP 1940, cz. I, s. 82.

opieki nad zdrowiem ludności. W GG powołano Izbę
Zdrowia z siedzibą w Krakowie. Pod jej członkostwo
podporządkowano zawody: lekarza, dentysty, felcze-
ra¹⁰⁶ i położnej – jednakże z wyłączeniem osób pozo-
stających w służbach sił zbrojnych, Waffen-SS i policji.
Kierownikiem Izby Zdrowia był kierownik Wydziału
Spraw Zdrowotnych przy Urzędzie Generalnego Guber-
natora¹⁰⁷. W porównaniu z okresem sprzed 1 września
1939 r. zredukowano zakres udzielanej pomocy lekarskiej
i dentystycznej; zmniejszono przydziały lekarstw oraz
ograniczono lecznictwo zamknięte tylko do wyjątko-
wych przypadków. Nie przewidywano odbierania porodu
w szpitalach. Spod opieki lekarskiej wyłączono pozosta-
jących na utrzymaniu ubezpieczonego pracownika jego
rodziców, teściów i wnuków, a wiek korzystających z tej
formy świadczenia dzieci ograniczono do 15 lat. Świad-
czenia chorobowe kształtowały się na poziomie niższym
niż przed wojną¹⁰⁸.

Restrykcyjnymi przepisami objęto kategorię spraw
związanych z chorobami płciowymi. Niemiecki lekarz
urzędowy miał prawo, stosując przymus policyjny, pod-
dać badaniu i przymusowemu leczeniu każdą zainfeko-
waną osobę. Wszyscy lekarze w GG mieli obowiązek
zgłaszać o przypadkach choroby. Za niezastosowanie
się do przepisów groziła kara ciężkiego więzienia z ode-
braniem prawa do wykonywania zawodu. Za świadome
zainfekowanie chorobą weneryczną groziła kara ciężkie-
go więzienia, natomiast w przypadku zarażenia Niemca
kara śmierci¹⁰⁹. Przedstawiony obraz prawa niemieckie-
go prowadzi do tezy, że zastosowane metody miały na
celu wprowadzenie planu, który zapewni długotrwałą
i korzystną dla Niemiec zmianę stosunku sił biologicz-
nych między nimi a podbitą ludnością.

Zakończenie

Obok zrujnowania materialnych podstaw kultury naro-
dowej i biologicznego spustoszenia okupacja niemiecka

to codzienne doznawanie uczucia strachu, poniżanie godności ludzkiej, demoralizacja, patologie społeczne oraz fizyczna eksploatacja. Warunki, w których żyła ludność GG, zostały stworzone przez niemieckie prawo, krytykowane z punktu widzenia prawa międzynarodowego. Gospodarka została zamknięta w gorszej regulacji, które dawały możliwość kontroli każdego stadium jej działania¹¹⁰.

W świetle rozporządzeń z lat 1939–1940 gospodarka GG była oparta na bezwartościowej walucie i płaćach, oderwanych od rzeczywistości aktach prawnych, urzędowych cenach i kartkach. Wymiany pieniądza były jednym z narzędzi, którymi okupanci wyniszczali ludność materialnie i organizacyjnie. Niemieckie przepisy nakładały nowe powinności. Ograniczano wolność osobistą i podstawy ekonomicznej egzystencji. Stworzono trudne warunki pracy, pozbawiono możliwości swobodnego zawierania umów o pracę oraz wpływu na zmianę jej treści.

Pozbawiono część ludności praw do pobierania wypłacanych im przed wojną rent i emerytur, a w wielu przypadkach je obniżono. Na mocy rozporządzeń odebrano prawo do roszczeń wypływających z tytułu ubezpieczeń społecznych. Ograniczono większość świadczeń wypełnianych przez instytucje ubezpieczeniowe. Zamiast niektórych świadczeń wprowadzono zasiłki, a ich wysokość i częstotliwość uzależniono od swobodnego uznania władz. Należy zwrócić uwagę, że wiele drobnych wykroczeń poprzez niejasne sformułowania i swobodne uznanie władzy było podstawą do prowadzenia działań represyjnych. Niemcy wydawali akty prawne w interesie Rzeszy, służące do eksploatacji zasobów materialnych i bezwzględne wykorzystania miejscowej ludności.

BIBLIOGRAFIA

ŹRÓDŁA DRUKOWANE

- Okupacja i ruch oporu w dzienniku Hansa Franka 1939–1945*, t. 1, oprac. S. Płoski, Warszawa 1970.
- Pospieszalski K.M., *Hitlerowskie „prawo” okupacyjne w Polsce*, t. 2: *Generalna Gubernia. Wybór dokumentów i próba syntezy*, Poznań 1958.
- Verordnungsblatt des Generalgouverneurs für die besetzten polnischen Gebiete (Dziennik Rozporządzeń Generalnego Gubernatora dla okupowanych polskich obszarów), 1939–1940.

OPRACOWANIA

- Chinciński T., *Niemiecka okupacja w Polsce 1939–1945. Stan i kierunki badań*, „Colloquium Wydziału Nauk Humanistycznych i Społecznych AMW” 2013, t. 3, s. 7–24.
- Chorążki M., *Ziemiańskie wobec wojny. Postawy właścicieli ziemskich województwa krakowskiego w latach 1939–1945*, Kraków 2010.
- Gąsiorowski A., Kaczmarek R., Piątkowski S., Ziemer K., *Okupacja niemiecka ziem polskich (1939–1945) w historiografii polskiej i niemieckiej*, „Pamięć i Sprawiedliwość” 2009, nr 1 (14), s. 11–25.
- Gójski A., *Etapy i cele niemieckiej polityki bankowej w GG. Plany niemieckie wobec Generalnego Gubernatorstwa w latach 1939–1945*, „Bank i Kredyt” 2004, nr 8, s. 67–75.
- Jastrzębowski W., *Gospodarka niemiecka w Polsce 1939–1945*, Warszawa 1946.
- Klaflkowski A., *Okupacja niemiecka w Polsce w świetle prawa narodów*, Poznań 1946.
- Kostrowicka I., Landau Z., Tomaszewski J., *Historia gospodarcza Polski XIX i XX wieku*, Warszawa 1984.
- Lemkin R., *Rządy państw Osi w okupowanej Europie*, Warszawa 2013.
- Łuczak C., *Od Bismarcka do Hitlera. Polsko-niemieckie stosunki gospodarcze*, Poznań 1988.
- Łuczak C., *Polityka ludnościowa i ekonomiczna hitlerowskich Niemiec w okupowanej Polsce*, Poznań 1979.
- Madajczyk C., *Faszyzm i okupacje 1938–1945: wykonywanie okupacji przez państwa Osi w Europie*, t. 1: *Ukształtowanie się zarządów okupacyjnych*, Poznań 1983.
- Madajczyk C., *Generalna Gubernia w planach hitlerowskich*, Warszawa 1961.
- Madajczyk C., *Polityka III Rzeszy w okupowanej Polsce*, t. 1–2, Warszawa 1970.
- Młynarski F., *Wspomnienia*, Warszawa 1971.

- Ostrowski K., *Hitlerowska polityka podatkowa w Generalnym Gubernatorstwie*, Kraków 1977.
- Schwaneberg S., *Eksploatacja gospodarcza Generalnego Gubernatorstwa przez Rzeszę Niemiecką w latach 1939–1945*, „Pamięć i Sprawiedliwość” 2009, nr 1 (14), s. 133–154.
- Traba R., *O potrzebie nowych badań. Niemiecka okupacja Polski w czasie II wojny światowej w historiografii i pamięci funkcjonalnej*, „Historyka. Studia Metodologiczne” 2014, t. 44, s. 95–114.
- Wrzyszc A., *Hierarchia aktów prawnych wprowadzonych przez okupanta niemieckiego w Generalnym Gubernatorstwie w latach 1939–1945*, „Studia Iuridica Lublinensia” 2014, t. 22, s. 695–708.
- Wrzyszc A., *Nadzór Hansa Franka nad sądownictwem w Generalnym Gubernatorstwie w latach 1939–1945*, „Miscellanea Historico-Iuridica” 2015, t. 14, z. 2, s. 375–388.
- Wrzyszc A., *Okupacyjne sądownictwo niemieckie w Generalnym Gubernatorstwie 1939–1945. Organizacja i funkcjonowanie*, Lublin 2008, s. 347–350.
- Wrzyszc A., *Ustawodawstwo okupacyjne dla dystryktu Galicja 1941–1944* [w:] *Studia z historii państwa, prawa i idei. Prace dedykowane profesorowi Janowi Malarczykowi*, A. Korobowicz, H. Olszewski (red.), Lublin 1997, s. 483–500.
-